

شناسایی ویژگی های فنی بافت و رنگرزی فرش در دو شهرستان ملایر و نهاوند

سپهر قاسمی^۱، شهذخت رحیم پور^{۱*}^۱گروه فرش، دانشکده هنر، دانشگاه اراک، اراک، ایران

S-rahimpour@araku.ac.ir

تاریخ دریافت ۱۴۰۴/۰۸/۰۸ تاریخ پذیرش ۱۴۰۴/۱۲/۰۴

چکیده

این پژوهش در بررسی فنی بافت و رنگرزی فرش به شهرستان ملایر با تاکید بر بخش مرکزی و زند و شهرستان نهاوند دقت نظر دارد. کاهش تمایل به رونق فرشبافی در این مناطق نسبت به گذشته با تحولات موجود در بازار فروش فرش سبب از یاد رفتن داده های مربوط به میراث بومی فرشبافی این منطقه گردیده است. این رخداد فراموشی و زوال دانش بافته های منطقه را در پی دارد. با شناسایی دانش فرشبافی این حوزه مطالعاتی، اصالت دانش بومی فرش منطقه در برابر تقلیدهای فرش ماشینی حفظ و جایگاه فرهنگی و دانش فرشبافی را معرفی می نماید. این پژوهش اکتشافی با هدف مستندنگاری، طبقه بندی و مطابقت ویژگی های فنی قالی همدان با تاکید بر دو شهرستان ملایر در بخش مرکزی و زند، و شهرستان نهاوند انجام گردید. این مقاله از نوع بنیادین و روش تحقیق توصیفی تحلیلی و روش گردآوری داده ها میدانی است و در پیشینه پژوهش از مطالعه کتابخانه ای استفاده گردید. نمونه گیری هدفمند بوده و بر اساس نظر خبرگان و تولیدکنندگان فرش در این منطقه تعداد ۳۲ فرش انتخاب گردید. نتایج نشان داد، فرشبافی این دو منطقه جغرافیایی از نظر ابزار بافندگی، جنس مواد اولیه، سازوکار مدیریتی تولید و بافندگان به هم شبیه است. در ملایر به دلیل دو پوده بافی فرش از نظر مقاومت نسبت به فرش های نهاوند مقاوم تر است ضمن اینکه طیف رنگی مورد استفاده در دستبافته های ملایر نیز از تنوع بیشتری برخوردار است. از نظر موقعیت فرشبافی دستبافته های ملایر شهری و روستایی و دستبافته های نهاوند روستایی و تنوع نقوش در دستبافته های نهاوند بیش از ملایر است.

واژه های کلیدی: بافت، رنگرزی، فرش دستباف، ملایر، نهاوند

Identifying of technical characteristics of carpet weaving and dyeing in Malayer and Nahavand cities

Sepehr Qasemi¹, Shahdokht Rahimpour^{1*}¹Carpet Group, Faculty of Art, Arak University, arak, Iran

S-rahimpour@araku.ac.ir

Abastact

This research focuses on the technical study of carpet weaving and dyeing in Malayer township, with an emphasis on the central and Zand regions and Nahavand township. The decline in the interest in carpet weaving in these regions compared to the past, along with the developments in the carpet sales market, has led to the forgetting of data related to the indigenous carpet weaving heritage of this region. This event has resulted in the forgetting and decline of the knowledge of the region's weavings. By identifying the carpet weaving knowledge, the authenticity of the region's indigenous carpet knowledge is preserved against machine-made carpet imitations and the cultural status of this carpet weaving tradition and knowledge is introduced. This study is exploratory and was conducted with the aim of documenting, classifying and matching the technical characteristics of Hamedan carpets with emphasis on the two counties of Malayer in the central part and Zand and Nahavand county. This article is of fundamental type and the method of descriptive-analytical research and the method of field data collection were used and the research background was a library study. The sampling was purposeful and based on the opinions of experts and carpet producers in this region, 32 carpets were selected. The results show that carpet weaving in these two regions is similar in terms of weaving tools, raw material, production management mechanism and weavers. In Malayer, due to double-weaving, the carpets are more resistant than Nahavand carpets in terms of resistance, while the color range used in Malayer handlooms is more diverse. In terms of the location of carpet weaving, Malayer handlooms are urban and rural, and Nahavand handlooms are rural, and the variety of motifs in Nahavand handlooms is greater than in Malayer.

Keywords: Weaving, dyeing, handmade carpet, Malayer, Nahavand

۱- مقدمه

استان همدان یکی از مناطق فرشبافی شهری و روستایی ایران است. دو بخش مرکزی و زند از شهرستان ملایر، و شهرستان نهاوند که جغرافیای مورد مطالعه این پژوهش می باشند از نظر پیشینه تاریخی و فرهنگ فرشبافی در این استان از جایگاه خاصی برخوردار هستند. ملایر در فاصله ۷۰ کیلومتری جنوب شرقی مرکز استان همدان قرار دارد. نام ملایر بر سکه های ساسانی، کهن ترین سند هویتی این شهرستان است [۱].

شهرستان های فعلی نهاوند و تویسرکان براساس قانون تقسیمات کشوری در سال ۱۳۲۸ هـ ش از ملایر منفک و به شهرستان ارتقاء یافتند. نهاوند در جنوب غربی استان همدان به فاصله ۱۱۰ کیلومتری جنوب این شهر واقع شده است. از لحاظ تاریخی قدمتی دیرینه دارد و پایتخت ایران در زمان یزدگرد سوم بوده است. این مقاله، از نظر زمانی به دوره فرشبافی معاصر این دو منطقه دقت نظر دارد. امروزه تعداد کمتری از افراد، در کنار مشاغل دیگر، به فرشبافی اشتغال دارند. بافندگان اصلی قالی را در این مناطق زنان تشکیل می دهند که با حفظ اصالت نقوش، طرح هایی زیبا و سنتی را به اجرا در می آورند اما، نزول تولیدات دستی در این استان مشهود است. توسعه شهرنشینی، قیمت گران تمام شده مواد اولیه برای بافت فرش، مشکلات صادرات جهانی فرش ایران سبب کاهش فرشبافی و از یاد بردن و فراموشی بسیاری از سنت های بافندگی این مناطق شده است. به طور مثال، نقوش سنتی و زیبای عشوند و گل حیدر که در گذشته در [نهاوند]

رواج داشته امروزه تا حد زیادی به فراموشی سپرده شده اند، همچنین طرح های تاریخی، لچک سفید و گاو خری برای بافندگان جوان منطقه آشنا نیست. از آنجا که محصولات بومی با سرعت فزاینده و رو به رشد کاهش تولید مواجه است حفظ صیانت ارزش های بومی امری ضروری است. از این رو، این پژوهش به مستندنگاری، دسته بندی و مطابقت ویژگی های فنی قالی در دو شهرستان ملایر در بخش مرکزی و زند و شهرستان نهاوند دقت نظر دارد و در پی پاسخگویی به سوالات زیر می باشد.

- در دو منطقه زند و مرکزی شهرستان ملایر و شهرستان نهاوند ویژگی های فنی بافت و رنگ و طرح و نقش کدامند؟

- شباهت ها و تفاوت های رنگریزی در دو منطقه زند و مرکزی شهرستان ملایر و شهرستان نهاوند کدامند؟

۲- ادبیات پژوهش

از نظر تاریخی در جغرافیای مورد مطالعه شواهد فرشبافی وجود دارد. شهر امروزی ملایر در ۱۲۲۴ هـ ق توسط محمدعلی میرزا دولت شاه، والی کرمانشاه، بنا و آنرا «دولت آباد» نامیدند. دولت آباد مرکز ولایت ثلاث دولت آباد (ملایر)، نهاوند و تویسرکان می شد. دولت آباد از مراکز کلیدی قالی بافی در سبک روستایی چه در گذشته و چه حال می باشد که در دهه های اخیر تحولات شگرفی را در تمام ابعاد بافت تجربه کرده است. در بخش زند ملایر که شامل روستاهای واقع در شرق و جنوب شرقی این شهرستان است استفاده از نقوش

گردان و بهره‌گیری از تکنیک دوپودبافی (شامل یک پود ضخیم و یک پود نازک) با گرایش به سبک لول‌باف وجود دارد. روستاهایی همچون میشن، جوزان، پری، مانیزان، توسک علیا و سفلا، طایمه، بیغش و زنگنه، به‌عنوان مراکز اصلی بافندگی در این ناحیه شناخته می‌شوند [۲]. «اگرچه اکثر این نواحی توانمندی بالایی در زمینه قالی‌بافی دارند، اما جوزان و مانیزان به عنوان بهترین مناطق بافت در بخش مرکزی شهرستان ملایر شناخته می‌شوند» [۳]. فرش‌بافی این منطقه متأثر از قالیبافی اراک می‌باشد. «سابقه قالی‌بافی در شهرستان نهاوند به دوران خلافت عباسی بازمی‌گردد» [۴]. در روستاهای عشوند (در شرق نهاوند) و زرامین (در جنوب نهاوند) نقش سه گل] بافته می‌شود [۵]. در نهاوند، نقوشی همچون کله‌خان، برچک، بن‌سره، توچغاز، زرائین، کرتیل‌آباد، آبدز و آوج رایج هستند.

در مطالعات یافت شده در ارتباط با این پژوهش به متغیرهای مورد بررسی اشاره می‌گردد. فرهادی (۱۳۸۳) در مقاله «مردم‌شناسی قالیچه‌های گل برجسته دره جوزان ملایر» با تاکید بر قالیچه‌های گل برجسته به بررسی ویژگی‌های این نوع فرش پرداخته است و ویژگی‌های کلی آن را معرفی می‌نماید [۵]. طالب‌پور (۱۳۹۰) در «بررسی ویژگی‌های قالی همدان» نشان داده است که تک‌پودبافی و دوپودبافی دو شیوه بافت قالی بر اساس پودگذاری در این استان است. قالی‌های دوپود دارای نقوش گردان و قالی‌های تک‌پود نقوش هندسی و شکسته دارند. استفاده از گره ترکی، گلیم‌باف فارسی، تار و

پود پنبه‌ای و پرز پشمی در این استان رایج است. شیرازه‌پیچی قالی‌ها از نوع متصل است [۶]. جلیلیان و احمدپناه (۱۳۹۱) در مقاله «تأثیر باورهای دینی و اسطوره‌ای بر فرش‌های روستایی‌باف همدان»، با شناسایی نقوش حیوانی در فرش روستایی همدان و دسته‌بندی آن‌ها به سه دسته چهارپایان، پرندگان و آبیان، در بررسی تأثیرات دینی- اسطوره‌ای اشاره دارند که؛ از میان پرندگان عقاب و طاووس، از آبیان ماهی، لاک‌پشت و خرچنگ و از گروه چهارپایان، بز بیانگر مفاهیم برکت و باروری هستند [۷]. رسولی (۱۳۹۳) در مقاله «نقد دو نمونه از قالی‌های بافت منطقه همدان با رویکرد نماد و نشانه‌شناسی» با انتخاب دو تخته فرش لچک ترنج و تصویری از فرش همدان در پی دریافت دلالت‌های معنایی و مفهومی نقوش است [۸]. زاهدی (۱۳۹۴) در «بررسی و تحلیل همنشینی رنگ در فرش همدان» نشان داده است که؛ رنگ‌های تیره (سیاه و سورمه‌ای) بیشترین رنگ‌های مورد استفاده در فرش همدان است که با رنگ‌های لاک‌ی، سفید و آبی همنشینی دارد، و در سنجش رنگ‌های مطلوب بازار با سلیقه مشتریان رنگ خاکی (شتری) و طرح کف ساده مقبول بازار است [۹]. نتایج پژوهش قاسمی و مقنی‌پور (۱۴۰۱)، در «گونه‌شناسی طرح و نقش قالی شهرستان ملایر» نشان می‌دهد که؛ سبک روستایی قالی‌بافی ملایر با تأثیر از مناطق اراک و بیجار اغلب در فرم‌های شکسته و هندسی است، و به معرفی نقوش ماهی، چهارچنگ، پیچ جوزان، شال‌ماهی، پنجه نباتی و نقش برجسته در زمینه‌های رنگی لاک‌ی، سفید و

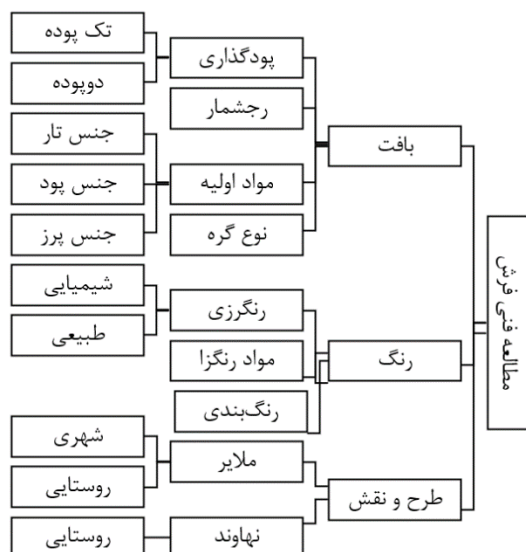
سرمه‌ای دقت نظر دارد [۱۰]. در بررسی پیشینه پژوهش متغیرهای متناسب با ادبیات پژوهش عبارتند از: شیوه پرداخت، رنگ، تاکید بر نقش گیاهی (فرهادی، ۱۳۸۳)، شیوه پودگذاری، نوع گره، شیرازه‌پیچی، گلیم‌باف بالا و پایین بافته و جنس الیاف (طالب‌پور ۱۳۹۰)، دسته‌بندی نقوش جانوری، نماد (جلیلیان و احمدپناه، ۱۳۹۱)، معنا و نماد طرح و نقش (رسولی، ۱۳۹۳)، رنگ قالی (زاهدی، ۱۳۹۴)، طرح و نقش (قاسمی و مقنی‌پور، ۱۴۰۱). در انتها تطابق یافته‌های پژوهش با نتایجی که پیش از این؛ یافته شده است صورت گرفته است.

۳- روش تحقیق و مدل مفهومی پژوهش

این پژوهش اکتشافی از نوع بنیادین و روش تحقیق توصیفی تحلیلی است. گردآوری داده‌ها به صورت میدانی است و از داده‌های کتابخانه‌ای نیز استفاده شده است. یافته‌های میدانی پژوهش با مراجعه، مشاهده و تصویربرداری گردآوری گردید و نمونه فرش‌ها به صورت هدفمند و بر اساس نظر خبرگان، تولیدکنندگان و بافندگان مناطق مورد نظر انتخاب شد. تعداد ۳۲ فرش مورد بررسی و مطالعه واقع گردید که از این تعداد ۱۶ فرش متعلق به حوزه زند و مرکزی در شهرستان ملایر و ۱۶ فرش متعلق به شهرستان نهاوند است. معیارهای اصلی انتخاب نمونه‌ها عبارتند از:

- اصالت قطعی نمونه‌ها به محدوده جغرافیایی مورد مطالعه بر اساس اظهارات تولیدکنندگان، بافندگان و خبرگان محلی

- برخورداری از ویژگی‌های فنی بافت و شیوه اجرای نقوش در مناطق مورد نظر
 - انتخاب الگوهای غالب و رایج منطقه به منظور پرهیز از تمرکز بر نمونه‌های استثنایی یا غیرمعارف
 - سلامت نسبی و خوانایی ساختار و نقوش جهت امکان مستندسازی و تحلیل علمی معتبر.
- متغیرهای مورد بررسی در این پژوهش بر اساس یافته‌های محققین شامل بررسی ویژگی‌های فنی بافت (نحوه پودزنی، تعداد پودهای مورد مصرف در قالبیابی، نوع گره، رجشمار، مواد اولیه مورد مصرف شامل چله، پود و گره، شیرازه‌پیچی، تزیینات سرریشه‌های فرش)، طرح و نقش، و رنگرزی و رنگبندی قالی است که در شکل ۱ در شمایی کلی از بررسی متغیرهای مورد نظر مدل مفهومی پژوهش ارائه شده است.

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش

۴- یافته های پژوهش

۴-۱- جغرافیای قالی بافی در بخش مرکزی و زند

شهرستان ملایر و شهرستان نهاوند

قالی بافی در این مناطق عمدتاً توسط زنان و دختران جوان انجام می گیرد و بخش جدایی ناپذیر از زندگی روزمره است. نظام تولید قالی در ملایر و نهاوند به دو شکل کارفرمایی و خویش فرمایی در مناطق شهری و روستایی از گذشته تا به اکنون رواج دارد. در وضعیت موجود در شهر ملایر، اسلام شهر آق گل و روستاهایی نظیر مانیزان، توسک، دره جوزان و جوزان از نواحی اصلی تولید قالی به شمار می آیند. در بخش جوزان در ملایر در مناطق شهری قالی های ظریف بافته می شوند. اغلب قالی های اصیل این منطقه در ابعاد کوچک (قالیچه) عرضه می شود. در بخش زند در گذشته، قالی هایی با ابعاد بسیار بزرگ، گاه تا ۲۴ مترمربع تولید شده است. در شرایط کنونی قالیچه و پستی بیشتر بافته می شود. در شهرستان ملایر فعالیت بافندگی در بخش زند همچنان از رونق قابل توجهی برخوردار است. روستای میشن، از جمله مراکز بافندگی با تاکید بر اصالت های فرش بافی منطقه به شمار می رود. شهر زنگنه و روستاهایی نظیر بیاتان علیا، بیاتان سفلی، دره چنار، ارگس سفلا، ملیان، ارگس علیا، طایمه، کیکله، گوشه کساوند، پیهان، گلپراباد، زنگنه سفلی، پری، بیغش و سیردر از دیگر

مناطق فعال فرش بافی هستند. در بخش زند اغلب طرح ها به صورت لچک و ترنج است. در گذشته نقوش ذهنی و بدون استفاده از نقشه بافته می شد و امروزه عمدتاً نقشه فرش با خطوط نیمه گردان یا گردان طراحی و در دسترس بافنده قرار می گیرد. شهرها و روستاهای مهم و فعال در عرصه بافت قالی در شهرستان نهاوند شامل شهر نهاوند و روستاهای گل حیدر، عشوند، رضاآباد، کاطاهر و کله خان است. ابعاد رایج در تولید قالی های نهاوند معمولاً شامل دو ذرع، ذرع و نیم، پرده ای و در مواردی تا اندازه ۶ متر می باشد. بافت قالی در ابعاد بزرگ تر در این منطقه نادر است.

۴-۲- ویژگی های فنی بافت قالی های بخش مرکزی و

زند شهرستان ملایر

در بررسی ویژگی های فنی بافت قالی در شهرستان ملایر به ابزارها، مواد و مصالح مورد نیاز فرش بافی، چله کشی، نوع گره، رجشمار و ساده بافی و آرایش فرش پرداخته شده است. استفاده از دارهای چوبی در گذشته و دارهای عمودی و فلزی امروزه در میان بافندگان ملایر رایج است. ابزارهای فرش بافی عبارتند از: دفتین، قیچی و چاقو. از کرکیت های بزرگ برای کوبیدن پود ضخیم و کرکیت های کوچک برای کوبیدن نخ نازک استفاده شده است. تصویر ابزار فرش بافی ملایر در جدول ۱ قرار داده شده است.

جدول ۱. تصویر ابزار فرشبافی ملایر (نگارندگان)

دفتین فارسی مورد استفاده تا دهه ۵۰	دفتین فارسی که اکنون استفاده می شود	قیچی لبه دار	چاقو برای کوتاهی سرپرز
			

مواد اولیه مورد استفاده برای چله نخ های پنبه ای و پشمی است ضمن اینکه امروزه کاربرد الیاف اکریلیک- پنبه ای در دستبافته های ارزان قیمت رایج شده است. نخ های ۹ تا ۱۲ لا بیشترین مواد مصرفی برای تامین نخ چله است. در بخش زند نخ چله با ضخامت ۹ تا ۱۲ لا و در بخش مرکزی نخ چله ۱۲ لا برای چله کشی کاربرد دارد. روش چله کشی ترکی و توسط بافندگان انجام می شود. تاب الیاف در هر دو منطقه مرکزی و زند بیشتر به صورت S و به ندرت SZ و یا Z تاب است. ضخامت نخ مورد مصرف برای پودزنی در مناطق مرکزی و زند بین ۶ تا ۹ لا می باشد، رنگ آن نیز در سراسر مناطق سفید است. کاربرد پود نازک پنبه ای در مناطق مرکزی و زند شهرستان ملایر مرسوم بوده که سبب تولید قالی های دو پوده و بادوام این منطقه است. پس از چله کشی در بخش زند پیش از آغاز بخش گلیم باف، نوعی بافت تزئینی موسوم به «مرینه بافی»

(کاکوواک) اجرا می شود. برای ساده بافی قالی ها در مناطق مرکزی و زند کرباس بافته می شود. اندازه گلیم باف قالی ها در هر دو منطقه بین ۲-۳ سانتی متر متغیر است (در برخی نمونه های قدیمی کمتر از ۱ سانتی متر است). در بخش مرکزی در زیر گلیم باف، نوعی بافت معروف به «ملیله بافی» انجام می شود که یکی از ویژگی های شاخص قالی های منطقه مرکزی ملایر محسوب می گردد. جنس همه نخ های رنگی برای گره، الیاف تک لای پشمی است و با گره متقارن بافته می شود. در اندازه ۷ سانتی متر در قالی های حوزه مرکزی ملایر رجشمار ۳۰-۴۵ و در بخش زند بین ۳۵-۵۰ است. در همه بخش های مرکزی و زند، شیرازه متصل رایج است. جنس نخ شیرازه از پشم بوده و تعداد نخ چله مورد استفاده در پیچش شیرازه با میزان ظرافت قالی، متغیر است. رنگ بندی شیرازه ها نیز متناسب با رنگ حاشیه قالی ها انتخاب می شوند. در بخش

فنی بافت و طرح و نقش در بخش مرکزی و زند شهرستان
ملایر نمونه دستبافته های دوره معاصر قابل مشاهده است.

زند سرچله ها با گره محلی یا گیس باف، آراسته می شوند این
موضوع در بخش مرکزی کاملاً متفاوت و به صورت گره با
سرریشه های آزاد است. در جداول ۳ و ۲ با تاکید بر ویژگی های

جدول ۲. قالی های شهرستان ملایر و ویژگی های فنی بافت و طرح و نقش آن (نگارندگان)

مولفه ها				
				
شهری باف / نقشه اطلسی جوزان	روستایی باف / گل پنبه ای ملایر	شهری باف / نقشه ملایر	روستایی باف / نقشه جوزان	طرح
180*70	(100*160)	(140*220)	(200*150)	اندازه (سانتیمتر)
40	31	35	30	رجشمار
(دوپوده) لول	(دوپوده) لول	(دوپوده) لول	(دوپوده) لول	پودزنی
متصل / جنس پشمی / لاک	متصل / جنس پشمی / دوغی	متصل / جنس پشمی / سفید	متصل / جنس پشمی / سرمه ای	شیرازه پیچی
هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده	پرداخت
شیمیایی - صنعتی	شیمیایی - صنعتی	شیمیایی - صنعتی	طبیعی - خانگی	رنگرزی
12	20	10	60	قدمت (سال)

کوتاهی پرزها استفاده می شود. در جدول ۴ ابزارهای
فرشبافی شهرستان نهاوند قرار داده شده است. استفاده از
دفتین فارسی که دسته آن زاویه ۱۵ تا ۲۰ درجه نسبت به
تیغه دارد با تیغه های بیشتر و کمتر در این بخش معمول
است و دارها به صورت افقی و به ندرت عمودی فندک دار
است.

۳-۴ ویژگی های فنی بافت قالی های شهرستان نهاوند

ابزارهای فرشبافی شهرستان نهاوند شامل؛ دفتین، قیچی و
چاقو است. از کرکیت های بزرگ برای کوبیدن پود ضخیم، و
از چاقو یا کاتر برای کوتاهی سرپرز، و از قیچی فارسی برای

جدول ۳. قالی های منطقه زند شهرستان ملایر و ویژگی های فنی بافت و طرح و نقش آن (نگارندگان)

مولفه ها				
				
طرح	روستایی باف / لچک ترنج: شال ماهی	روستایی باف / شال ماهی میشن	روستایی باف / لچک ترنج: شال ماهی	روستایی باف / لچک ترنج: شال ماهی
اندازه (سانتیمتر)	دو ذرع (130*210)	قالیچه (130*200)	ذرع و نیم (110*160)	کناره (390*100)
رجشمار	35	35	34	35
پودزنی	(دوپوده) لول	(دوپوده) لول	(دوپوده)	(دوپوده) لول باف
شیرازه پیچی	متصل / جنس پشمی / سرمه ای	متصل / جنس پشمی / دوغی	متصل / جنس پشمی / سرمه ای	متصل / جنس پشمی / پوست پیازی
پرداخت	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده
نوع رنگرزی	شیمیایی - صنعتی	شیمیایی - خانگی	شیمیایی - صنعتی	شیمیایی - خانگی
قدمت (سال)	40	90	30	100

جدول ۴. تصویر ابزار فرش بافی شهرستان نهاوند (نگارندگان)

دفتین فارسی سنگین	دفتین فارسی سبک	قیچی لبه دار	چاقو برای کوتاهی سرپرز
			

ضخامت تار در چله کشی قالی در نهاوند ۱۵ تا ۲۴ لا و روش چله کشی در این منطقه از نوع ترکی است. برای پود کلفت از نخ پنبه‌ای با تاب S و ضخامت ۲۱ لا که به‌طور معمول با رنگ زمینه قالی هماهنگ باشد استفاده می‌شود. در قالی‌های اصیل منطقه نهاوند، بافته‌ها به‌صورت یک‌پود بوده و پود نازک ندارد. جنس نخ بافت برای گره پشمی است که در گذشته به‌صورت دست‌ریس و امروزه توسط صنایع نساجی تولید می‌شوند. گره‌ها با استفاده از نخ دولا با تاب S به شیوه متقارن بافته شده که در اصطلاح محلی به این نوع گره «بُر» گفته می‌شود. رج‌شمار قالی‌های قدیمی بین ۱۵-۲۰ در دوره متاخر نمونه‌هایی با رج‌شمار ۲۵ وجود دارد. ساده‌بافی ابتدای قالی با کرباس‌باف حدود ۲-۳ سانتی‌متر است. شیرازه به صورت متصل، از جنس پشم، و تعداد نخ چله مورد استفاده برای پیچش شیرازه بسته به میزان ظرافت قالی متغیر است. انتخاب رنگ شیرازه در هماهنگی با رنگ حاشیه قالی است. در انتهای عملیات بافت سرچله‌ها با گره نخودی که در گویش بومی به آن «گره محلی» گویند آراسته می‌شوند.

در جدول ۵ با تاکید بر ویژگی‌های فنی قالی‌های بافته‌شده در شهرستان نهاوند نمونه‌هایی شاخص قابل مشاهده است. در شناسایی طرح و نقش قالی شهرستان ملایر و شهرستان نهاوند می‌توان افزود که؛ طرح و نقش قالی ملایر به دلیل موقعیت جغرافیایی این استان متأثر از فرش‌بافی اراک در استان مرکزی و همدان است و در شباهت نقوش دست‌بافته‌های این مناطق قابل مشاهده است. دست‌بافته‌های ملایر به صورت شهری و روستایی تولید می‌شوند که از نظر نوع طرح و نقش در بافت تفاوت چندانی ندارند و این امر را می‌توان به مهاجرت افراد روستایی به مناطق شهری و ادامه سنت‌های بافندگی روستایی در شهر مرتبط دانست. اشکال ۲-۴ از نمونه قالی‌های بخش مرکزی ملایر و اشکال ۵-۷ نمونه قالی‌های بخش زند از شهرستان ملایر را نشان می‌دهد. قالی‌بافی در شهرستان نهاوند در مناطق روستایی رایج است. در نهاوند ساختار کلی طرح و نقش به صورت یک دوم و یا یک چهارم طراحی می‌شود. فرش‌بافی در نهاوند مانند دیگر مناطق استان به صورت تک‌پوده است. نمونه تصاویر قالی نهاوند در اشکال ۸-۱۲ قابل مشاهده است.

جدول ۵. قالی های شهرستان نهاوند و ویژگی های فنی بافت و طرح و نقش آن (نگارندگان)

		
شکل ۴. قالی نقشه گلدانی مانیزان (همان)	شکل ۳. قالی نقش جغرافیایی مانیزان (همان)	شکل ۲. قالی سه گل پیچ جوزان (نگارندگان)
		
شکل ۷. قالی نقشه شال ماهی (همان)	شکل ۶. قالی نقشه سه گل پیچ جوزان، بافت پری (همان)	شکل ۵. قالی نقشه پیچ جوزان، بافت زنگنه (همان)
		
شکل ۱۰. قالی نقشه گرگ حیدر (همان)	شکل ۹. قالی نقشه عشوند (همان)	شکل ۸. قالی نقشه گلدانی سه گل، نهاوند (همان)
		
	شکل ۱۲. قالی نقشه گرگ حیدر (همان)	شکل ۱۱. قالی نقشه گاوخری نهاوند (همان)

۴-۴- مقایسه ویژگی های فنی بافت در قالی

با مطالعه و بررسی ویژگی های فنی بافت در مناطق مورد

شهرستان ملایر و شهرستان نهاوند

مطالعه شباهت ها و تفاوت های فنی بافت آنها در جدول ۵

قابل مشاهده است.

جدول ۵. مقایسه ویژگی های فنی بافت قالی در دو بخش مرکزی و زند شهرستان ملایر با شهرستان نهاوند (نگارندگان)

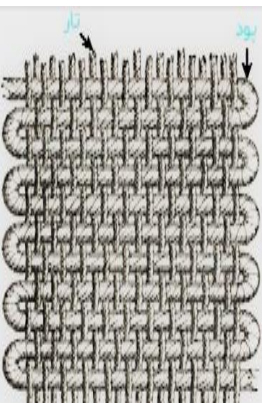
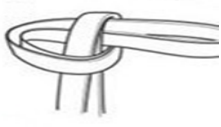
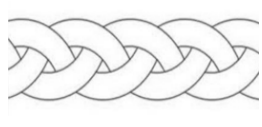
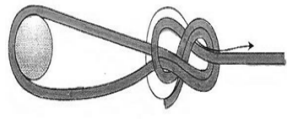
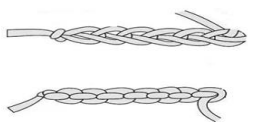
مولفه	مرکزی و زند	نهاوند
دار/ ابزار بافندگی	حالت دار عمودی و جنس دار فلزی/ دفتین، قیچی و چاقو	حالت دار عمودی و جنس دار فلزی/ دفتین، قیچی و چاقو
چله کشی/ نوع بافت/ رجشمار	ترکی/ لول/ 30-50	ترکی/ نیم لول/ 25-15
جنس، تعداد لا، تاب و رنگ الیاف تار	آکرلیک -پنبه ای/ 9-12/ S سفید	آکرلیک -پنبه ای/ 15-24/ S سفید
جنس، تعداد لا، تاب و رنگ الیاف پود ضخیم	آکرلیک -پنبه ای/ 6-9/ S سفید	آکرلیک -پنبه ای/ 18-21/ S سفید
جنس، تعداد لا، تاب و رنگ الیاف پود نازک	جنس آکرولیک / تک لا / متناسب با رنگ زمینه	-
جنس، تعداد لا، تاب و نوع الیاف گره	پشم/ 1 لا - / متقارن	پشم / 2 لا / S / متقارن
شیرازه	متصل/ جنس پشمی/ متناسب با رنگ حاشیه	متصل/ جنس پشمی/ متناسب با رنگ حاشیه
ساده بافی اول و انتهای کار	کرباس باف	کرباس باف
آرایش سرچله ها	گره محلی، دو گره، زنجیره باف و گیس باف	گره محلی
پرداخت	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده	هر ردیف موگیری، شانه و قیچی توسط بافنده

نحوه پوددهی و تعداد پودها، آرایش سرچله ها، رجشمار و شیرازه پیچی یکی از مهمترین تفاوت های بارز فرش بافی در شهرستان ملایر و نهاوند است که به مقایسه آنها در جدول ۶ پرداخته شده است.

در دستبافته های جغرافیای مورد مطالعه بافت نقوش به صورت شکسته و منحنی کاربرد دارد. با توجه به ویژگی های بافت که به صورت تک پوده و دو پوده می باشند نوع نقوش متفاوت است. در حوزه ملایر دو گروه دستبافته های شهری و روستایی به تفکیک جغرافیای بافت وجود دارد که نقوش مناطق شهری نیز متاثر از نقوش مناطق روستایی می باشد و ویژگی متفاوتی از نظر بافت در آنها مشاهده نمی شود و این

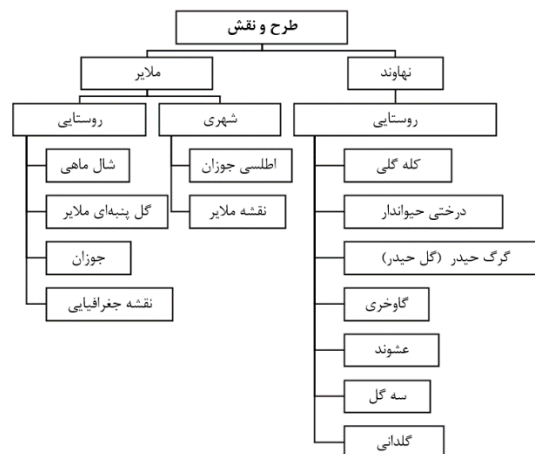
امر را می توان متاثر از مهاجرت افراد روستایی به مناطق شهری دانست. ضمن اینکه قالی بافی در شهرستان نهاوند غالباً در مناطق روستایی برقرار است و با نام های محلی طرح فرش که گاه برگرفته از یک نقشمایه واحد می باشد در فرهنگ فرش بافی این حوزه ادامه دارد. در نهاوند ساختار کلی طرح و نقش به صورت یک دوم و یا یک چهارم طراحی می شود. در ملایر طرح قالی ها به صورت یک دوم، سه چهارم و یا سرتاسری است. در جدول ۵ به تفکیک طرح و نقش ملایر و نهاوند معرفی شده است. شکل ۱۲ دسته بندی نقوش قالی ملایر و قالی شهرستان نهاوند را نشان می دهد.

جدول ۶. تاکید بر تفاوت های فنی بافت شهرستان ملایر (مرکزی و زند) و شهرستان نهاوند (نگارندگان)

منطقه جغرافیایی	نمونه بافت منطقه و نحوه پودزنی و گره زنی	کرباس بافی در ملایر و نهاوند	شیرازه قالی
نمونه بافت ملایر (زند)			
بافت ملایر (مرکزی)			
بافت نهاوند			شیرازه متوازن یک رنگ در ملایر و نهاوند
آرایش سرچله ها			
گره محلی: نهاوند و ملایر		گیس باف: ملایر	
دو گره: ملایر		زنجیره باف ملایر	

فرش های این مناطق، مهمترین رنگزاهای مورد استفاده برای رنگرزی نخ های رنگی در دو منطقه ملایر و نهاوند عبارتند از: پوست و برگ درخت گردو، روناس، نیل، پوست انار. رنگزاهای صنعتی و شیمیایی در چهار دهه اخیر نیز مورد استفاده می باشند. در فرش های قدیمی این مناطق استفاده از قرمز دانه برای طیف رنگی قرمز معمول بوده است. فرآیند رنگرزی در ملایر و نهاوند به صورت پیش دندانه و همزمان است. زاج سفید به عنوان دندانه پر کاربرد در رنگرزی این منطقه رایج است. فرآیند دندانه دهی به منظور جذب بهتر رنگ انجام می شود که امکان نفوذ رنگزا به لیف را فراهم می آورد. یکی از دلایل استفاده از زاج سفید دسترسی آسان به آن می باشد. کاربرد خاکستر استخوان در رنگرزی ملایر، نهاوند، و همدان مرسوم بوده است. استخوان دارای بخش آلی و معدنی است که بر اثر سوزاندن، مواد آلی و پروتئین موجود در ساختار آن از بین می رود و مواد معدنی موجود در استخوان باقی می ماند. در صورتی که استخوان به شدت سوزانده شود کلسیم موجود در آن تبدیل به اکسید کلسیم یا آهک زنده خواهد شد. این ترکیب به عنوان یک عامل تثبیت کننده رنگ بر روی نخ می تواند تاثیر داشته باشد.

روش استفاده از خاکستر استخوان در رنگرزی به دو صورت است. نخست خاکستر را با آب حل نموده و الیافی را که پیش از این نمدار شده باشند به مدت ۳ ساعت تا یک روز در ترکیب مورد نظر قرار می دهند و سپس رنگرزی صورت می گیرد. گاه خاکستر را به پودر رنگزای طبیعی اضافه نموده و در محلول

شکل ۱۲. طرح و نقش شهرستان ملایر و شهرستان نهاوند

۴-۵- رنگ های رایج و رنگ بندی قالی های ملایر و

نهاوند

فرآیند رنگرزی نخ های مورد استفاده در فرش بافی نیازمند الیاف های مناسب برای رنگرزی، آب به عنوان حلال، و مواد رنگزای طبیعی و یا شیمیایی است. در جغرافیای ملایر و نهاوند و به خصوص در ملایر بر حسب تجربه اساتید رنگرزی، به دلیل کمتر بودن مواد معدنی موجود در آب زمینه ای برای دستیابی به طیف رنگ های مناسب فراهم بوده است. ضمن اینکه استان همدان با رویشگاه گیاهی مناسب در تأمین رنگزاهای مورد نیاز برای رنگرزی به خصوص با گستردگی باغات گردو و ترکیب پوست و برگ درخت گردو با دیگر رنگزاهای زمینه ای برای تنوع رنگ های موجود در این حوزه فرش بافی بوده است. رنگ های چره ای (پشم خالص سفید)، سودگل (بور)، مخلوط (همراه پشم های دباغی)، سفید سودایی و سیاه، از جمله پشم های خود رنگی است که در فرش بافی این منطقه کاربرد دارد. در کنار پشم های خود رنگ بافته شده در

قالی های بخش مرکزی ملایر، سایه روشن های رنگ آبی عمدتاً در حاشیه قالی و در طراحی نقوش گلدان ها کاربرد دارد و رنگ های گرم طیف قرمز، در زمینه قالی به کار می رود. غلام صباغ، علی حسن کزازی، آقای باقری و آقای اسکندری از چهره های نام آشنای این صنعت در منطقه هستند.

رنگزا و دندانه و آب کلاف های فرش وارد شده تا رنگری صورت گیرد. با اضافه نمودن مقدار خاکستر استخوان، طیف رنگ به سمت تیرگی متمایل است. از افزودن آن با میزان متفاوت روناس طیف های رن قرمز تا قرمز مایل به بنفش به دست می آید. از افزودن خاکستر با پوست گردو قهوه ای تیره، در ترکیب با پوست انار رنگ زرد روشن به دست می آید. در

جدول ۷. مواد لازم در فرآیند رنگریزی، رنگ های رایج و رنگ بندی قالی های ملایر و نهاوند (نگارندگان)

دنگری		
مواد رنگزا	رنگزاهای طبیعی	پوست گردو، پوست انار، جفت، روناس، اسپرک و جاشیر
	رنگزاهای مصنوعی	خریداری شده از بازار
دندانه	زاج سفید	
تثبیت کننده رنگ	خاکستر استخوان	
رنگ های حاصل از فرآیند رنگری		
ملایر	مرکزی	ایبراقی (نوعی سبز روشن)، به گزیده (قهوه ای کم رنگ متمایل به شتری)، حلوایی (شتری تیره)، سوز مس (سبز تیره)، پوست پیازی یا پنبه ای (صورتی)، گلخاری (قرمز)، قره قرمز (قهوه ای سیر)، سوفاله (قهوه ای مایل به زرد)، عبایی (قهوه ای)، هلی (کرم نخودی)، مشکی (سیاه)، اسپید (سفید)، دوغی (سرخ)، آبی روشنا (آبی روشن)، آبی، سورمینی (سرمه ای)، زرشکی، سورمینی ماقوتی (سرمه ای ماهوتی)، کاهی (زرد خیلی کم رنگ).
	زند	لاکی، سورمینی (سرمه ای)، سفیدچره ای (پشم خالص سفید)، سفید سودگل (بور)، کاهی (زرد خیلی کم رنگ)، گلخاری (قرمز)، قره قرمز (قهوه ای سیر)، مشکی (سیاه)، دوغی (سرخ)
نهاوند	مشکی (سیاه)، گلخاری (قرمز)، قره قرمز (قهوه ای سیر)، اسپید (سفید)، دوغی (سرخ)	
رنگ بندی		
ملایر	زند	لاکی، سرمه ای و سفید در ترکیب با رنگ های فرعی
	مرکزی	لاکی، قهوه ای ، قرمز، سبز، سایه روشن های آبی
نهاوند	سیاه، نارنجی، سرخ	

(سیاه)، اسپید (سفید)، دوغی (سرخ)، آبی روشنا (آبی روشن)، آبی، سورمینی (سرمه ای)، زرشکی، سورمینی ماقوتی (سرمه ای ماهوتی)، کاهی (زرد خیلی کم رنگ). سه رنگ لاکی، سرمه ای و سفید در ترکیب با رنگ های فرعی در قالی های بخش زند رایج می باشند. معمولاً حاشیه بزرگ قالی به رنگ زمینه و دو حاشیه باریک با رنگ های متفاوت بافته می شود.

رنگ های اصلی و فرعی مورد استفاده در قالی های بخش مرکزی ملایر عبارتند از: ایبراقی (نوعی سبز روشن)، به گزیده (قهوه ای کم رنگ متمایل به شتری)، حلوایی (شتری تیره)، سوز مس (سبز تیره)، پوست پیازی یا پنبه ای (صورتی)، گلخاری (قرمز)، قره قرمز (قهوه ای سیر)، سوفاله (قهوه ای مایل به زرد)، عبایی (قهوه ای)، هلی (کرم نخودی)، مشکی

- از بارزترین نمونه های هماهنگی رنگی در این قالی ها می توان به ترکیب قرمز و سبز (رنگ های مکمل)، و همچنین ترکیب قهوه ای و لاکه (رنگ های هم خانواده) و لاکه با زرد (هماهنگی میان رنگ های اصلی) اشاره نمود. در قالی های سنتی بافت نهانند، رنگ زمینه اغلب سیاه انتخاب می شود و در ترکیب بندی رنگی آن ها، استفاده از رنگ هایی چون نارنجی و سرخ رایج است. در سال های اخیر، استفاده فزاینده از رنگ های شیمیایی و جوهری با طیف های تند و غیرطبیعی، به ویژه در رنگ های نارنجی و قرمز معمول شده است.

۵- نتیجه گیری

- در جغرافیای استان همدان قالی های یک پوده و دو پوده بافته می شوند هر چند که شیوه چله کشی به صورت ترکی است اما ابزارهای فرش بافی وام گرفته از مناطق فارسی باف است و استفاده از قلاب برای گره زدن و سیخ پودکشی مرسوم نیست. رج شمار قالی ها بر حسب ۷ سانتیمتر محاسبه می شود و تنوع نقوش این استان بسیار زیاد است. این پژوهش با در نظر داشتن دو حوزه فرش بافی استان همدان در دوره معاصر به شناسایی ویژگی های فرش بافی دقت نظر داشته است. بخش مرکزی و زند شهرستان ملایر از مهمترین مراکز دوپودباف استان است و قالی های اصیل نهانندی به صورت تک پود بافته می شوند. در گذر زمان تغییراتی که در بحث فنی قالی ملایر در دو حوزه زند و مرکزی، و نهانند رخ داده است را به صورت مجموعه ای از اشتراکات می توان اینگونه بیان کرد که؛
- شیوه تولید فرش در هر دو منطقه به صورت خویش فرمایی و کارفرمایی است.
- در گذشته جنس تار و پود از نخ پنبه ای و در ۱۵ تا ۲۰ سال اخیر جنس اکریلیک- پنبه برای نخ چله، پود کلفت، پود نازک و گلیم باف استفاده می شود.
- شیوه رنگرزی در گذشته به صورت خویش فرمایی و یا توسط کارفرمای تولید در منازل صورت می گرفته است که در حال حاضر در کارگاه های صنعتی انجام می گیرد.
- در گذشته دار قالی ها چوبی و ثابت بوده و امروزه استفاده از دار فلزی و قابل حمل مرسوم است.
- قالی های تمام مناطق بخش مرکزی و زند شهرستان ملایر به دلیل مجاورت با یکدیگر و با شهرستان اراک از نظر مشخصه های بافت با هم اشتراک دارند. که این اشتراک در ارتباط با قالی های نهانند صدق نمی کند.
- در رنگرزی هر دو منطقه، استفاده از رنگزهای گیاهی در پیشینه رنگرزی منطقه رایج بوده است و این میزان با ورود رنگ های شیمیایی روند کاهشی دارد.
- تفاوت های موجود در ویژگی های بافت قالی ملایر و نهانند عبارتند از:

- در قالی های نهانوند پود نازک استفاده نمی شود.
- استفاده از پود نازک در قالی های زند و مرکزی ملایر رایج است.
- تعداد لا نخ پود ضخیم که در بخش های مرکزی و زند استفاده می شود، بین ۶ تا ۹ و این رقم در شهرستان نهانوند بین ۱۸ تا ۲۱ لا می باشد.
- تعداد لا نخ تار در مناطق هدف شهرستان ملایر بین ۹ تا ۱۲ و در شهرستان نهانوند بین ۱۵ الی ۲۴ می باشد.
- آرایش سرچله ها در مناطق زند و مرکزی شهرستان ملایر بصورت گره محلی، دو گره، زنجیره باف و گیس باف می باشد در حالی که این آرایش در شهرستان نهانوند اغلب بصورت گره محلی می باشد.
- قالی های دو بخش مرکزی و زند شهرستان ملایر ظرافت بالا و رج شماری بین ۳۰ الی ۵۰ دارد. در حالی که قالی های شهرستان نهانوند اغلب دارای ظرافت پایین و در نتیجه رج شماری بین ۱۵ الی ۲۰ و در مواردی محدود ۲۵ می باشند.
- جنس و نوع گره در سراسر مناطق زند و مرکزی شهرستان ملایر و شهرستان نهانوند به صورت پشمی و نوع ترکی می باشد گره در مناطق دوپود باف شهرستان ملایر بصورت تک لا و در شهرستان نهانوند بصورت دو لا می باشد. قالی های
- تک پود شهرستان نهانوند همچون بسیاری از نقاط تک پود باف استان ویژگی های بافت یکسانی دارند.
- قالی های بزرگ پارچه در منطقه ملایر و قالیچه ها بیشتر در مناطق فرش بافی نهانوند مرسوم است.
- رنگ های مورد استفاده در قالی های ملایر روشن تر و درخشندگی دارند و طیف رنگ های تیره در قالی بافی نهانوند مورد توجه است.
- جغرافیای فرش بافی شهرستان ملایر روستایی و از تنوع نقوش بیشتری برخوردار می باشد. در شهرستان ملایر فرش بافی در مناطق روستایی و شهری رایج و مرسوم است.
- نتایج به دست آمده در این پژوهش در تطابق با یافته های پیشین است. پیشنهادات ارائه شده نیز در دو بخش برای محققین و کارآفرینان ارائه می شود. در راستای مطالعات پژوهشی می توان به مطالعه رنگ شناسی فرش مناطق مورد بررسی و طیف سنجی رنگی، مطالعه تطبیقی ویژگی های فرش بافی شهرستان اراک با فرش بافی ملایر از منظر تاریخی و قومیتی، بررسی استانداردهای کیفی و آسیب شناسی استفاده از الیاف اکرولیک در دوره متاخر در قالی های این دو منطقه، و واکاوی بن مایه های فرهنگی موجود در نقوش و ریشه شناسی طرح های این منطقه می تواند دامنه دانش فرش بافی استان همدان را گسترش دهد. مطابقت تولید دستیافته ها با کارکردهای این محصول در دکوراسیون داخلی

که در نهایت منجر به بازتولید فرش هایی می شود که در تناسب با نیاز بازار است، پیشنهادی برای کارآفرینان فرش

در این دو حوزه جغرافیایی است.

۶- منابع

[1] Khaksar, A. Collection of papers of the Malayer Archaeology Conference. Tehran: Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism Organization, 2014. (In Persian).

[2] Juleh, T. A study on Iranian carpets. Tehran, Iran: Yasawali Publications, 2002. (In Persian).

[3] Edwards, C. Persian Carpets. Tehran, Iran: Farhangsara Publications, 1989.

[4] Heshmati Razavi, F., History of Carpets - The Evolution and Development of Iranian Carpet Weaving, Tehran: Samt, 2010. (In Persian).

[5] Farhadi, M. Anthropology of the embossed floral carpets of the Malayer Jawzan Valley. Scientific Journal of the Ministry of Science, 5, 63-98, 2002. (In Persian).

[6]. Talebpour, F. Investigating the characteristics of Hamedan carpets, Jelweh Honar, (2) 3, 23-28, 2011. (In Persian).DOI: 10.22051/jjh.2014.23.

[7]. Jalilian, N., Ahmadpanah, A., Goljam, The influence of religious and mythical beliefs on rural carpets of Hamadan, 8(22), 8-17, 2012. (In Persian).

[8] Rasouli, A., Critique of two examples of carpets from the Hamedan region with a symbol and semiotic approach. Goljam Journal, 26, 15-30, 2014. (In Persian).

[9] Zahedi, M. Investigation and analysis of color combination in Hamedan carpet. Master's thesis, Tehran University of Art, 2015. (In Persian).

[10] Ghasemi, S. Moghnipour, M. Typology of Carpet Designs and Patterns of Malayer County, 18(41), 171-191, 1401. (In Persian).